

מטרת הדברים שלהלן היא להעמיד במבחן את השאלה האם אפשרי או נחוץ להסכים על עיקרי אמונה שיהיו מקובלים על הזרם הליברלי ביהדות. כידוע, הוצגו במשך הדורות מספר מערכים של עיקרי אמונה על ידי הוגים יהודים שונים. בנוסף להצגה שיטתית כזו של עיקרים, אפשר גם לאפיין את המחשבה היהודית לדורותיה, החל מן התורה, על ידי עיקרים מקובלים ומוסכמים, אף – על פי שאין הם מובאים בצורה שיטתית. השאלות העומדות לדיון כאן הן: מה יכולה להיות עמדתנו שלנו, כיהודים ליברלים בעולם המודרני כלפי עיקרי אמונה אלה? האם אנו יכולים לקבל את מערכות עיקרי האמונה כפי שהוצעו על ידי חכמי ימי-הביניים והאם אנו זקוקים בתקופתנו לעיקרי אמונה מוסכמים על יהודים ליברלים

א. התורה, הנבואה ודברי חז"ל

לפני שנמנה את עיקרי האמונה כפי שאפשר להעלותם מתוך מקורותינו הקדומים, יש להניח שתי הנחות. האחת, שלצורך הדיון אפשר להתייחס אל שלושת המקורות הקדומים: התורה, הנבואה ואמרי חז"ל כאל מקור אחד. בתפישה היהודית המסורתית נקשרים שלושת אלה יחדיו על יסוד הדעה שכולם ניתנו בסיני. כך במדרש:

”מה שהנביאים עתידים להתנבאות בכל דור ודור קבלו מהר סיני... ולא כל הנביאים בלבד קבלו מסיני אלא אף החכמים העומדים בכל דור ודור, כל אחד ואחד קבל את שלו מסיני“ (שמות רבה כח, ו)

מבלי להיכנס לעצם השאלה מה ניתן למשה בסיני, אנו יכולים לקבל כי הדעה היהודית השלטת היתה זו שהנבואה לעיל. משום כך, למרות פער הזמנים ביניהם, אפשר להתייחס אל התורה, הנבואה ודברי חז"ל כאל חטיבה אחת שממנה אפשר ללמוד על עולם המחשבה היהודית. ההתייחסות אל שלושת המקורות הללו כאל אחד בדיון שלהלן לא נועדה לטשטש את ההבדלים ואת ההתפתחות שחלו בדורות הרבים אלא לפשטו בלבד.

הנחה שנייה היא, שאף על פי שהמקורות הללו אינם מציגים בפנינו בצורה שיטתית עיקרי אמונה שעל היהודי לקבלם, אפשר להוציא מתוך דבריהם עיקרים מרכזיים שכמוהם כעיקרי אמונה. אמנם כל רשימה כזו תהיה סובייקטיבית לחלוטין לדעת עורכה, אך עדיין ישנם עיקרים המודגשים בצורה חז-משמעית כל כך שאי-אפשר שלא לראות בהם עיקרי אמונה, על דעת שלושת המקורות הללו. מובן שיש מקום לראות התפתחות בעיקרי האמונה מן התורה אל מחשבת חז"ל, אך יחד עם ההתפתחות הזו התקבלו העיקרים הללו על הדורות השונים כמסכת אחת, ומהם בנו חכמי ימי-הביניים את שיטותיהם בעיקרי האמונה.

על מה צריכה אמונתו של היהודי לעמוד?

מן התורה, מן הנבואה וממחשבת חז"ל גם יחד ברור שיסוד היסודות הוא האמונה באל אחד. מציאותו של האלוהים הבורא עולם, האל המתגלה לבני אדם, האל המצווה, הכורת ברית עם עמו ומשגיח על בני האדם ועל מעשיהם – כל אלה הם יסודות האמונה שהתורה מצביעה עליהם, הנביאים מכריזים עליהם וחז"ל מפתחים ומדגישים אותם בדבריהם. ”אנכי ה' אלהיך“ ו”שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד“ שבתורה מקבלים ביטויים ספרותיים נשגבים בנבואה והופכים למצוות מחייבות בדברי חז"ל.

מיסוד היסודות הזה עולות אמונות אחרות שגם הן עיקרי אמונה יהודיים: ההשגחה האלוהית, שכר ועונש ותורה מן השמים – אותם מלמדת התורה. מלכות האלוהים, שכניתו בעולם ושליחות הנביאים מקבלים את ביטויים בנבואה. חז"ל שבים ומדגישים, מרחיבים ומעלים לדרגה של עיקר אמונה את ההשגחה האלוהית, את רעיון תורה מן השמים, שכולל אצלם כבר גם את התורה שבעל-פה וכל דברי החכמים, את תפישת הגמול שמקבלת ממד חדש על ידי פיתוח רעיון ”עולם הבא“ ותחיית המתים ואת שלילת העבודה הזרה שנעשית עיקר אמונה גם היא. וכך אנו מוצאים את הביטויים המלמדים בבירור מה 'עיקר' באמת בדברי חז"ל:

”אלו אין להם חלק לעולם הבא: האומר אין תחיית המתים ואין תורה מן השמיים ואפיקורוס“ (משנה, סנהדרין י, א) וכן:
”כל המודה בעבודה זרה כופר בכל התורה כולה, וכל הכופר בעבודה זרה מודה בכל התורה כולה“ (ספרי, דברים פרשת 'ראה').

אלה הם היסודות, שהתורה בונה עליהם את רעיון הבחירה החופשית, את רעיון הקדושה בחיי אדם ואת האמונה בהבטחת ארץ ישראל לעם ישראל. הנביאים מפתחים את היסודות ומגיעים לתפישות נעלות, כמו רעיון התשובה, הברית המוסרית בין האל לאדם וימות המשיח. חז"ל משתמשים בכל אלה כדי לפתח אמונה יהודית רחבה הכוללת את כל אלה אך גם עונה על צורכי דורם. כמובן, אין אלה העיקרים היחידים הנזכרים בשלושת המקורות, ישנם סעיפים המשתלשלים מכל אלה ומקבלים ביטוי כזה או אחר במשך הדורות. אולם ללא אלה שנזכרו, אין תפישת עולם יהודית של פעם יכולה לעמוד. לא נכנסו לפירוטם של העיקרים שהבאנו ולהסברם. כל אחד מהם, ודאי, יכול להזין דיון מעמיק בפני עצמו. אולם במסגרת זו, די לנו בהזכרת כותרותיהם.

ב. העיקרים במחשבה היהודית של ימי-הביניים

חכמי ימי-הביניים לא חידשו כמעט דבר בתוכנם של עיקרי האמונה. הם קיבלו את תוכן העיקרים מן התורה, מן הנבואה וממחשבת חז"ל. חידושם היה בכך, שהם ניסו לסדרם באופן שיטתי למערכת אחת מחייבת של עיקרי אמונה, שבלי קבלתם יהודי איננו יהודי.¹ הראשון שעשה זאת היה הרמב"ם במבוא לפירושו למשנה, פרק 'חלק'. הרמב"ם רצה להביא בפני הציבור הרחב של לומדי התורה סיכום ברור ומובן שיכלול את חובות האמונה של היהודי בצורה פסקנית ובקיצור. כפילוסוף, חשוב היה לרמב"ם להראות שאין סתירה בין עיקרי האמונה היהודית ובין הפילוסופיה, הגורסת שהשכל הוא המבחן העליון של כל האמונות והדעות. לכן, לדעתו ישנה זהות מוחלטת בין ההשקפה הפילוסופית לבין הכוונה האמיתית של דברי התורה והנבואה. על יסוד זה הוא העמיד את י"ג העיקרים שניסח. עיקרים אלה נתקבלו ביהדות עד ימינו, ובכל סידור תפילה מסורתי הם מופיעים כדברים שכל יהודי חייב לאומרם בכל יום. כל עיקר פותח במילים: "אני מאמין באמונה שלמה ש..." ואף על פי שהם ידועים, מן הראוי לחזור ולאזכרם כאן ולו לצורך ההשוואה עם השיטות האחרות שיוזכרו להלן.

י"ג עיקרים על פי הרמב"ם:

1. אני מאמין באמונה שלמה, שהבורא יתברך שמו הוא בורא ומנהיג לכל הברואים, והוא לבדו עשה ועושה ויעשה לכל המעשים.
2. אני מאמין באמונה שלמה, שהבורא יתברך שמו הוא יחיד ואין יחידות כמוהו בשום פנים, והוא לבדו אלהינו היה הווה ויהיה.
3. אני מאמין באמונה שלמה, שהבורא יתברך שמו אינו גוף, ולא ישיגוהו משיגי הגוף, ואין לו שום דמיון כלל.
4. אני מאמין באמונה שלמה, שהבורא יתברך שמו הוא ראשון והוא אחרון.
5. אני מאמין באמונה שלמה, שהבורא יתברך שמו לו לבדו ראוי להתפלל, ואין לזולתו ראוי להתפלל.
6. אני מאמין באמונה שלמה, שכל דברי הנביאים אמת.
7. אני מאמין באמונה שלמה, שנבואת משה רבנו עליו השלום היתה אמיתית, ושהוא היה אב לנביאים, לקודמים לפניו ולבאים אחריו.
8. אני מאמין באמונה שלמה, שכל התורה מצויה עתה בידינו היא הנתונה למשה רבנו עליו השלום.
9. אני מאמין באמונה שלמה שזאת התורה לא תהא מחלפת ולא תהא תורה אחרת מאת הבורא יתברך שמו.
10. אני מאמין באמונה שלמה, שהבורא יתברך שמו יודע כל מעשה בני אדם וכל מחשבותם, שנאמר: היצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם.
11. אני מאמין באמונה שלמה, שהבורא יתברך שמו גומל טוב לשומרי מצוותיו ומעניש לעוברי מצוותיו.
12. אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח, ואף על פי שיתמהמה, עם כל זאת אחכה לו בכל יום שיבוא.
13. אני מאמין באמונה שלמה, שתהיה תחיית המתים בעת שיעלה רצון מאת הבורא יתברך שמו ויתעלה זכרו לעד ולנצח נצחים.

במאה ה-14 נעשה ניסיון שני לנסח שיטת עיקרים על ידי ר' חסדאי קרשקש.² הוא הסתייג מן הפילוסופיה העומדת ביסוד העיקרים של הרמב"ם והתנגד לתפישה המעמידה את השכל במעלה גבוהה יותר מן ההתגלות. את מערכת העיקרים שלו הוא מעמיד על האמונה הבסיסית שההתגלות האלוהית היא שמאפשרת הכרת רצונו וטובו של האלוהים, מה שאין השכל לבדו יכול להוכיח. מערכת העיקרים שהציע קרשקש מחולקת לשלושה: בקבוצה הראשונה עיקרים שהכפירה בהם מפילה את התורה כולה, כמו: ידיעת האל את הנמצא בעולם, השגחתו של האל, היכולת האלוהית, הנבואה, תכליתיות העולם. קבוצה שנייה כוללת עיקרים שהתורה מחייבת אך הכפירה בהם אינה מפילה אותה, למשל: חידוש העולם יש מאין, שכר ועונש, תחיית המתים, משיח ועוד. בקבוצה השלישית אמונות שיש להן מקור בתורה אולם אין אדם חייב להאמין בהן, כמו: נצחיות העולם, גן עדן וגיהנום ועוד. שיטה זו של עיקרים לא זכתה להשפעה רבה בזמנה.³ החכם השלישי שהציע מערכת עיקרים היה ר' יוסף אלבו. בספרו 'ספר העיקרים' הוא שונה מן הרמב"ם ומחסדאי קרשקש בכך ששיטתו היא שיטה אקלקטית, מלוקטת ממקורות יהודיים רבים וגם מושפעת ממקורות חיצוניים (נוצרים ומוסלמים).⁴ בשונה מי"ג העיקרים של הרמב"ם ומששת העיקרים בקבוצה הראשונה אצל קרשקש מונה אלבו שלושה עיקרים בלבד: מציאות האלוהים, תורה מן השמים, שכר ועונש. על אלה לדעתו עומדת התורה. יתר העיקרים לדעתו הם 'שורשים' ו'ענפים' – אמונות שהן מסקנות ותוצאות של שלושת העיקרים הראשונים. כך לשיטתו נובעים מן העיקר הראשון (מציאות האל) ארבעה 'שורשים': אחדותו של האל, שלילת ההגשמה, אי תלות האל בזמן והיות האל משולל חסרונות. מן העיקר השני (תורה מן השמים) נובעים: ידיעתו המוחלטת של האל, הנבואה ושליחותו של משה. ומן השלישי (שכר ועונש) יוצאת ההשגחה האלוהית על עולמו ומעשי בני אדם בו.

ג. עיקרי אמונה ביהדות הליברלית

שלושת מערכי העיקרים שהוצעו על-ידי חכמי ימי-הביניים יונקים כמובן מן התורה ומן ההנחה שכל דברי התורה אמת לאמתה הם. אפשר היה לומר שפרט לרמב"ם אולי, שמגיע לניסוח עיקריו מתוך ראייה פילוסופית ותוך בחינה שכלית של האמונות והדעות שבתורה – הן קרשקש הן אלבו והן הוגים אחרים במחשבה היהודית לדורותיה יוצאים מתוך אמונת יסוד אחת: תורה מן השמים. ללא בסיס אמוני זה אי-אפשר להתייחס אל שאר העיקרים היוצאים מן התורה כאל 'אמת לאמתה'. מכאן נמצא תשובה לשאלה הראשונה העומדת ביסוד מאמר זה: האם יכולים אנו לקבל את עיקרי האמונה כפי שהתנסחו בעבר – כעיקרים הולמים לתפישת עולם יהודית ליברלית. אם אחד מיסודות השקפתנו הליברלית היא הביקורת ההיסטורית-פילולוגית של מקורות היהדות הקדומים, מסקנתנו תהיה, ודאי, כמסקנת ביקורת המקרא הקלאסית – שהתורה היא יצירה אנושית בהשראה אלוהית, שנתפתחה במשך הדורות, ולא דיבור אלוהי אחד שניתן למשה בסיני. מכאן, שאין אנחנו מחויבים גם בשאר העיקרים אשר קיבלו את ניסוחם, כפי שראינו, בדרכים שונות בימי-הביניים. אך גם אם איננו מחויבים בעיקרים הללו – עדיין נשאלת השאלה אם אנו מעוניינים בהם ויכולים לקבלם כעיקרי אמונה ביהדות הליברלית בת זמננו. התשובה לשאלה זו אינה דורשת בהכרח התייחסות אל העיקרים שהוזכרו אחד לאחד ובדיקת התאמתם למערכת אמונות ודעות ליברלית. שהרי, על פי תפישתנו, כל יהודי זכאי להאמין ולפרש את אמונתו בדרכו שלו. ודאי ישנם יהודים בתוך הזרם הליברלי ביהדות המקבלים עיקרי אמונה אחדים ודוחים אחרים, מתוך בחינה אישית של אמונתם היהודית. אולם, התשובה לשאלה צריכה להיות עקרונית:

האם צריכה ויכולה היהדות הליברלית להציע למשתייכים אליה מערכת עיקרי אמונה קבועה ומוסכמת. נראה, שטבעה של תפישה דתית ליברלית שולל אפשרות כזו. אין הרבנים ואף לא הוגי הדעות שביהדות הליברלית יכולים לחייב מישהו פרט לעצמם באיזושהי מערכת עיקרי אמונה, ובוודאי שאי-אפשר לדרוש קבלת אמונות יסוד כאלה ואחרות במצעי ועידות של קהילות או של רבנים. כל עוד עוסקות שיטות העיקרים למיניהן בנוסחים של אמונה באלוהים, יכולתו וסגולותיו, בזיקה שבין אדם ואלוהים ובתפישת התורה והנבואה, דומה שמוסכם על הכול במסגרת הליברלית, שאלו הן אמונות המסורות ללב של היחיד ואין מקום לנסות לאלץ את הלב או את השכל לקבל דברים שאין היחיד יכול להגיע אליהם בכוחות עצמו. ודאי, גם במסגרת הזרם הליברלי אנו צריכים לשאוף ללמד את הציבור להכיר את מסורת האמונות והדעות ביהדות ולבחון את אמונותיו שלו היום – לאור אמונות העבר, אך בין לימוד המחשבה היהודית לדורותיה לבין הצעת מערכת עיקרים בת זמננו המרחק גדול.

גם אם מוסכם עלינו שאין אנו יכולים להתחייב כלפי עיקרי האמונה של העבר ואף אין אנו יכולים לחייב אחרים בעיקרי אמונה של ההווה – עדיין לא מצינו את שאלת העיקרים ביהדות הליברלית של ימינו. לדעתי, מוטלת על ההנהגה הרוחנית של זרם זה ביהדות לנסח מערכת של 'ערכי יסוד' שעל פיהם עלינו לחנך את הדורות הבאים. יש להבחין כאן בין 'עיקרים' לבין 'ערכים' ובין 'חיוב' לבין 'חינוך'. ההבחנה הבסיסית בין 'עיקר' לבין 'ערך' טמונה ביחס האדם אליהם. 'עיקר' כ'דוגמה' הוא כפוי מלמעלה, אם לא ישירות על ידי האל המצווה, לפחות על ידי המפרשים המוסמכים של צווייו. לעומת זאת 'ערך' הוא בבחינת אידאל, שאליו חותרים מלמטה ושואפים להשיגו ולהגשימו. אין הוא כפוי, ואין קיומו או אי-קיומו מהווים תנאי לקיומם או לאי-קיומם של ערכים אחרים, כפי שזה מצוי במערכות של 'עיקרים'.

אנו יכולים להסכים על מערכת של ערכים מקובלים ולהשתדל לחנך לאורם את הציבור הליברלי של ימינו. ערכים שיבטאו את משמעות הקיום היהודי של ימינו אך לא ינסו לקבוע עבור היחיד את אמונותיו האישיות.

ערך יסודי ראשון במערכת כזו צריך להיות קיום ייחודו של עם ישראל. קיומו של עם ישראל – ודאי שהוא ערך בעינינו, אך עלינו לדבוק לא פחות בקיום ייחודו של העם. בערך זה טמונה ההכרה בזיקה ההיסטורית בין עם ישראל ואלוהיו, בברית הכרותה ביניהם, בקשר שבין עם ישראל לארץ ישראל ואלוהי ישראל ובציוויים שיש לקיים כדי לשמר את הברית הזאת, את הייחוד הזה, לאורך ימים. מודעות רבה יותר של המנהיגים והציבור ביהדות הליברלית לאחריות המוטלת על כל אחד ואחד לקיום ייחודו של העם תביא למאבק נגד ההתבוללות, לבניית הקשר בין היהודי ובין המסורת, קשר המושתת על קיום מצוות המייחדות אותו משאר העמים, ואולי בתהליך של חינוך לערך זה נצליח לבלום חלק מנישואי התערבות האוכלים בעם ישראל בכל פה.

ערך יסודי שני צריך להיות 'תלמוד תורה'. אם הערך הראשון עומד על הכרה, הרי שזה עומד על ידיעה. על היהודי הליברלי מוטלת החובה – לא פחות מאשר על אחרים – לדעת ולהבין את המורשת היהודית ואת מקורותיה. תלמוד תורה, אין פירושו חומשי תורה בלבד, אלא מקורות היהדות לדורותיהם, אגדה והלכה, היסטוריה וספרות, מחשבה ומנהג ועוד. יהדות ליברלית איננה יכולה להיבנות על 'עמארציות'. להפך, דווקא היהודי שניתנת לו הרשות והזכות לבנות את חייו היהודיים כפי הבנתו זקוק לידע רחב ביותר כדי שיוכל לבחור את דרכו באמת.

ערך יסודי שלישי צריך להיות 'קידוש החיים'. בערך זה טמון אחד היסודות שעליהם עומד העולם היהודי לפי תפישת חז"ל – 'העבודה', הפולחן. היכולת להכניס אל תוך החיים בעידן המודרני את התרוממות הרוח, את הקדושה, באמצעות טקסים וסמלים שפיתחה היהדות בעבר – ושיש צורך להמשיך ולשכללם בהווה. בעולם החומרני של ימינו, זקוק היהודי באשר הוא ליכולת הנפשית לצאת ולהתרומם מתוך

המעגל של פולחן ל'עגל הזהב' ולהעמיד את חייו על יסודות רוחניים. השבת, מועדי ישראל, הבית היהודי והמשפחה צריכים להיות מנוף להעלאת החיים ולמתן ערך ממשי להם – ערך שאיננו נמדד בחומר אלא בקדושה וברוח בלבד.

אחרון ברשימת ערכי היסוד – אף כי איננו אחרון מבחינת סדר החשיבות לחיי אדם הוא המוסר האנושי. גם בו טמון 'יסוד עולם' כדעת חז"ל, הלוא הוא 'גמילות חסדים'. אולם, מוסר בני אדם הוא הרבה מעבר לגמילות חסדים, מעבר לדאגה לנצרך ויחס נכון לבני אדם. "הבאת שלום בין אדם לחברו" (בבלי, שבת קכז) צריך להיות האידאל של המוסר היהודי, שאליו עלינו לחנך במסגרת היהדות הליברלית. 'שלום' פירושו שלמות. מוסר כולל, משום כך, שלמות של יחסים בין היהודי, כפרט וכחלק מציבור, לבין פרטים אחרים בציבור והציבור בכללותו. אפשר לראות בקיום המוסר הזה ציווי אלוהי, אפשר לראות בו הכרח לקיומה של חברה מתוקנת – מכל מקום, זהו ערך יהודי, שבלעדיו אי-אפשר לתאר קיום אורח חיים יהודי.

ארבעת הערכים שהצעתי כיסוד למערכת ערכים, שעל היהדות הליברלית לחנך לקראתה, יכולים להיות מושתתים על אמונה באלוהים. אפשר למצוא את חיובם של אלה בכל מקורות היהדות מכל הזמנים. אולם, הם אינם חייבים להיות מושתתים על אמונה באלוהים, וזאת לטובתם של אלה אשר בדור שלאחר השואה אינם מסוגלים להגיע לאמונה כזו.

עיקרי האמונה היהודית בכל הדורות צריכים להמשיך להיות אתגר לכל יהודי ליברלי. עליו להתמודד איתם באופן אישי, להציג שאלות, לבחון אמיתות ולנסח לעצמו תשובה אישית. ערכי היהדות, כפי שהוצעו לעיל, צריכים להיות יסוד לקיומה של יהדות ליברלית – לקיומה של יהדות בעתיד. עדיין יש מקום לבדוק את המסקנות הנובעות מערכים אלה ואת המעשים שהם דורשים, יש צורך לפרט פירוט נוסף את המרכיבים של כל ערך וערך. אולם אני מאמין באמונה שלמה, שללא הסכמה על ערכי יסוד, לא תוכל היהדות הליברלית להתמודד עם האתגרים של המחר.

הערות:

1. ראה למשל אצל: Michael Freidlander, *Jewish Religion*, London 1921.
1. ר' יוסף אלבו, *ספר העיקרים: פרקים*, ירושלים, תשכ"ז. מבוא מאת אליעזר שביד, ולעניין זה עמ' 12–13.
2. ראה גם אצל: Isaaak Husik, *A History of Medieval Jewish Philosophy*, Philadelphia 1941, pp. 388–405.
3. יצחק יוליוס גוטמן, *דת ומדע*, ירושלים תשט"ו, לחקר המקורות של ספר העיקרים, עמ' 169–191.

התנועה הרפורמית
יהדות מתקדמת בישראל

www.reform.org.il